

KVINTILIANAS APIE IŠKALBOS PRIVALUMUS

Rasa Valienė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros magistrė

Markas Fabijus Kvintilianas (35–95 m. po Kr.) – žymiausias pociceroninės romėnų iškalbos mokytojas, pateikęs išsamiausią iškalbos privalumų analizę. Savo veikale „Oratoriaus rengimas“ (*Institutio oratoria*) Kvintilianas aprašo keturis iškalbos privalumus (*virtutes eloquentiae*): lotynų kalbos taisyklingumą / grynumą (*latinitas*), aiškumą (*perspicuitas*), puošnumą (*ornatus*) ir tinkamumą (*aptum*). Ne visiškai aiški ir šiek tiek dviprasmiška yra jo iškalbos privalumų klasifikacija. Apibrėždamas aiškumo privalumą, jis teigia: „Mums [mano nuomone] pirmasis privalumas yra aiškumas“ (*Nobis prima sit virtus perspicuitas*). Tačiau kitose veikalo „Oratoriaus auklėjimas“ dalyse pažymi, kad kalba pirmiausiai turi būti taisyklinga, gryna, švari (*emendata*) ir tik paskui aiški (*dilucida*): *Cum oratio tres habeat virtutes ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit <...>* (*Inst. Orat. I, 5. 1*) ir *<oratio> emendata, dilucida, ornata, apta esse debeat* (*Inst. Orat. XI, 3. 30*); (*Inst. Orat. VIII, 1. 1*; *I, 5. 11*; *XI, 3. 30*).

Latinitas sąvoka neišskiriama ir atskirai neapptariama. Ją Kvintilianas analizuoja pirmoje knygoje, pasakodamas apie gramatiką sudarančius dalykus, kurių oratorius turi mokytis nuo vaikystės iki tam tikros profesijos įgijimo. Jis pateikia šūsnį taisyklių, kurios privalomos siekiančiam kalbėti taisyklinga, gryna lotynų kalba. Lemiami reikšmė tenka žodžių atran-

kai: nereikia per daug atvirai ir per daug dažnai vartoti archajinių žodžių („seni žodžiai turi būti vartojami saikingai, jais negalima švaistytis, kadangi nieko nėra tokio varginančio kaip dirbtinumas; iš naujų žodžių geriausia vartoti seniausius, o iš senų – naujausius“ *Inst. Orat. I, 6. 39*); būtina atsisakyti dialektizmų, svetimų žodžių ir terminų (esą jie neprideda kalbai grynumo)¹; nedera vartoti žodžių ir frazių, kurie yra klaidingi, nes buvo vartojami daugybės žmonių, taip pat perimti neišsilavinusio žmogaus posakių (*Inst. Orat. I, 6. 42–45*); būtina vengti barbarizmų, solecizmų, kirčio klaidų, tarimo trūkumų. Panaši autoriaus pozicija išlaikoma analizuojant aiškumo privalumą. Pateikiamos žodžių atrankos ir kalbos dėstymo taisyklės: renkantis žodžius, būtina atsisakyti seniai nebevartojamų, žinomų tik regionuose arba artimesnių menams žodžių ir homonimų (vienodai rašomų, bet skirtingos reikšmės žodžių); dėstant kalbą reikia vengti per ilgų sakininių, žodžių sumaišymo (*mixtura verborum*), įterpimo (*interiectio*), dviprasmybių (*ambigui-*

¹ Norėdamas išsakyti savo neigiamą poziciją tarmių ir dialektizmų vartojimo klausimais, Kvintilianas pateikia Azinijaus Poliono požiūrį, kuris (*Inst. Orat. VIII, 1. 1*) pastebėjęs, kad Livijus kalba Patavijaus tarpei būdingais bruožais, jį kritikuoja, siūlydamas kalbėti taisyklinga bendrine lotynų kalba. Šitaip supriešinamos dvi sąvokos: *latinitas* ir *patavinitas*.

tas), per didelio žodingumo (*loquacitas*) ir glaustumo (*brevitas*). Blogiausios iškalbos figūros – ἀδιανόητα (kurių žodžių reikšmė yra aiški, tačiau turi paslėptą reikšmę) – taip pat laikytinos aiškios iškalbos trukumu. Skyriaus gale apibrezžiama aiškios iškalbos koncepcija: „Aiškumas – tai tinkami žodžiai, tiksliai jų tvarka, ne per daug išstętos išvados, nieko nei per daug, nei per mažai“².

Išskirtinį dėmesį Kvintilianas skiria iškalbos puošnumui: „Puošnumas yra svarbesnis už aiškumą ir įtikinamumą“³. Grįžtama prie pavienių ir žodžių junginių atrankos būtinumo: reikia vartoti ne tiesioginę, bet perkeltinę prasmę turinčius žodžius, tik skambiausius, dailiausius ir maloniausius sinonimus, nedera vartoti nepadorių žodžių. Gebėjimą tinkamai pasakyti kalbą Kvintilianas laiko pačiu svarbiausiu iškalbos privalumu. Pateikiamos trys tinkamos iškalbos taisyklės: visi su iškalba susiję dalykai, tai yra *puošmenos*, *žodžiai* ir *stilius*, turi būti priderinti bei atitinkamai išdėstyti. Iškalbos puošmenos turi būti įvairios, gausios, derančios viena su kita ir, svarbiausia – pritaikytos prie aplinkybių ir susijusių asmenų. Kitu atveju jos ne tik nepagražins kalbos, bet ir pakreips kita linkme kalbos argumentų poveikį. Žodžiai turi būti lotyniški, vaizdingi, išpuošti kalbos figūromis bei ritmais suderinti su kitais žodžiais, kuriais siekiame paveikti teisėją ir suformuoti jo nuomonę. Nedera vartoti senų, išgalvotų arba perkeltinės reikšmės žodžių įžangoje, dėstant ir pateikiant argumentus; reikia vengti prastos, šnekamosios ir nerišlios kalbos bet kokioje iškalbos dalyje. Iškalbos stilius turi būti suderintas su bylos pobūdžiu: aukštas stilius – svarbių bylų, žemas ir papras-

² *Propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio; nihil neque desit neque superfluat* (Inst. Orat. VIII, 2, 22).

³ *Ornatum est, quod perspicuo ac probabili plus est* (Inst. Orat. VIII, 3, 61).

tas – nereikšmingų ir kt. Svarbu žinoti, koks stilius tinka teisėjui siekiant įgyti palankumą, siekiant pamokyti, sujaudinti, ko kokia kalbos dalimi reikia siekti.

Iškalbos privalumų teorija, kokią mes matome Kvintiliano veikale „Oratoriaus rengimas“, nėra atsiradusi pati savaime. Ji apima ilgą ir sudėtingą vystymosi ir keitimosi periodą. Iškalbos privalumai (*virtutes*) retorikos moksle pradėjo formuotis gana anksti. Ši svarbi sąvoka pirmiausia atsirado graikų retorikoje, vėliau ji buvo plėtojama romėnų oratorių. Aristotelis pirmasis į retorikos mokslą įvedė ir aprašė iškalbos privalumus. Šią teoriją perėmė ir susistemino Aristotelio mokinys Teofrastas. Ją plėtojo ir kiti graikų autoriai: Dionisijas Halikarnasietis, Demetrijas Falerietis, po jų – romėnų retorikai, garsieji iškalbos mokytojai, Ciceronas ir Kvintilianas. Visi jie rėmėsi tais pačiais šaltiniais – Aristotelio ir Teofrasto teorijų sistemomis, tačiau jas suvokė, sistemino ir modifikavo skirtingai.

Iškalbos privalumų teorijos pradžia laikytinas Aristotelio veikalas „Retorika“. Joje autorius aptaria tris būtinas iškalbos savybes – aiškumą (*σαφήνεια*), taisyklingą graikų kalbos vartojimą (*τὸ ἐλληνίζειν*) ir tinkamumą (*τὸ πρέπον*). Aiškumą jis vadina savybe, kuri privaloma gerai prozai, tuo tarpu kiti du iškalbos elementai (nors ir nevadinami privalumais) įvardijami kaip būtinos kalbai savybės. Plačiausiai aptariamai du pagrindiniai iškalbos privalumai – aiškumas ir tinkamumas, šiek tiek mažiau dėmesio Aristotelis skiria taisyklingumui, puošnumo – iš viso nenagrinėja. Trečiosios knygos antrame skyrelyje Aristotelio apibrezžiama aiškumo sąvoka, siejama su iškalbos užduotimi: „iškalbos privalumas yra aiškumas; to įrodymas – jei kalba nebus aiški, ji nepasieks savo tikslo“⁴; „ji neturi būti nei pernelyg

⁴ (*Rhet.* 1404b 1–3).

prasta, nei per daug didinga, bet tinkama⁵. Akcentuojama žodžių atrankos reikšmė: „kalbos aiškumą padės užtikrinti kartu vartojami vardažodžiai ir veiksmožodžiai, o neprastumą ir puošnumą – kiti žodžiai, kurie aptarti *Poetikoje*“⁶. Taisyklingą graikų kalbos vartosena Aristotelis traktuoja kaip svarbiausią iškalbos savybę: „[Geros] iškalbos pagrindą sudaro taisyklingas graikų kalbos vartojimas“⁷. Pateikiama penkių taisyklių teorija, kurių laikantis, bus galima gėrėtis taisyklinga ir aiškia graikų kalba⁸. Tinkamo iškalbos stiliaus koncepciją Aristotelis išdėsto dviejuose skyreliuose (septintame ir dvyliktame). Siūloma paisyti stiliaus, žodžių atrankos ir jų išdėstymo taisyklių: „iškalbos stilius turi būti suderintas su kalbos rūšimi“⁹ „poetinis stilius, nors ir nėra prastas, tačiau prozai netinka“¹⁰; „prozos stiliui naudingi tikrąja savo prasme vartojami žodžiai bei metaforos“¹¹. Apibrėžiami trys tinkamo iškalbos stiliaus sampratos aspektai: „iškalbos stilius bus tinkamas, jei jis išreišk emocijas, atskleis kalbančiojo būdą ir atitiks kalbos turinį“¹². Išreikšti emocijas, vadinasi, apie girtinus dalykus kalbėti su susižavėjimu, apie užjaustinus – santūriai, o kitais atvejais – priklausomai nuo aplinkybių (*Rhet.* 1408a 16–19). Pa-

rodyti kalbančiojo būdą, vadinasi, kalbėti tik tai, kas dera ir tinka kiekvienai rūšiai ir padėčiai (rūšimis vadinami skirtumai tarp vaiko, vyro ir senio, tarp moters ir vyro, tarp lakedaimoniečio ir tesalonikiečio, padėties skirtumai – išsilavinusio žmogaus kalbos ir nemokšos) (*Rhet.* 1408a 25–27)¹³. Atskleisti kalbos esmę, t. y. nedera kalbėti atsainiai apie svarbius dalykus, o per daug iškilmingai – apie kasdieninius dalykus; taip pat nedera vartoti puošnių epitetų su įprastais daiktavardžiais, kitaip jų poveikis iškalboje bus juokingas (*Rhet.* 1408a 11–14).

Aristotelio mokinys ir pasekėjas Teofrastas (372–287 m. pr. Kr.) pirmasis susistemino iškalbos savybes, suteikdamas joms „privalumų“ pavadinimą.¹⁴ Todėl daugelis vėlesnių retorikos tyrėjų, nagrinėjusių iškalbos kategorijas, dažniausiai nurodo ir remiasi Teofrastu kaip šių kategorijų sistemintoju ir autoriumi. Iškalbos privalumus (*ἀρεταὶ λέξεως*) bei kitus su žodine išraiška ir stiliumi susijusius dalykus Teofrastas aprašė neišlikusiame veikale *Περὶ λέξεως*. Jame randami keturi iškalbos privalumai: *ἑλληνισμός* – graikų kalbos gramatinių ir leksinių taisyklių laikymasis; *σαφήνεια* – aiškių žodžių vartojimas; *πρέπον* – tinkamo stiliaus naudojimas ir *κατασκευή* – grožio, puošnumo suteikimas kalbai, priklausomai nuo kalbos rūšies, pvz., proginė nuo kasdienės kalbos skirsis nepaprastu skambumu ir posakiais. Puošnumas savo ruožtu dar apėmė didingumą (*τὸ μεγαλοπρεπές*) bei malonumą (*τὸ ἡδύ*). Ši Teofrasto iškalbos privalumų klasifikacija buvo skirta iškalbos grožiui puoselėti. Anot Teofrasto, grožis yra tai, kas malonu ir ausiai, ir akiai, ir kas yra prasminga. Jei oratorius ne-

⁵ *Ibid.*, (1404b 4–5).

⁶ *Ibid.*, (1404b 5–8). „Poetikoje“ aptariamos kalbos savybės, skirtos poezijai.

⁷ *Ibid.*, (1407a 19–20).

⁸ Pirmiausia, svarbu tinkamai vartoti jungiamuosius žodžius ir išdėstyti juos natūralia seka pagal pirmumo – antrumo santykį, kaip kai kurie iš jų to reikalauja (1407a 20–22); antra, reikia kalbėti tinkamai, o ne bendrais žodžiais (1407a 31–32); trečia, svarbu vengti dviprasmiškų žodžių (1407a 32); ketvirta, reikia laikytis Protagoro daiktavardžių klasifikacijos į moteriškus, vyriškus ir bendrinės giminės, taip pat svarbu juos tiksliai suskirstyti (1407b 9–10); penkta, svarbu tiksliai įvardyti ir vartoti skaičių, tai yra daugiskaitą arba vienaskaitą (1407b 9–10).

⁹ *Rhet.* (1413b 3–4).

¹⁰ *Ibid.*, (1404b 4–5).

¹¹ *Ibid.*, 1404 b 26–34).

¹² *Ibid.*, (1408a 10).

¹³ Plg., Arvydas Pliučas. Bakalauro darbas: *Stiliaus teorija Dionisijo Halikarnasiečio veikalė „Apie žodžių sudėstymą“*, Vilnius: 1998, 25.

¹⁴ Plg. M. A. Гаспаров, „Цицерон и Античная Риторика“, Марк Тулий Цицерон, *Три трактата об ораторском искусстве*, Москва, 1972, 12.

paiso šių iškalbos reikalavimų, kalba, neatitinkanti taisyklių, tampa barbariška, be aiškumo – tamsi, be tinkamumo – neskoninga, be pagražinimų arba puošmenų – nuoga.

Labai originali iškalbos privalumų teorija plėtojama Dionisijo Halikarnasiečio (60 m. pr. Kr.–7 m. po Kr.) veikaluose: „Apie imitaciją“ (*Περὶ Μιμήσεως*) ir „Apie Tukididą“ (*Περὶ Θουκιδίδου*)¹⁵. Juose Dionisijas aprašo iškalbos savybes, kurias įvardija kaip *ἀρεταί*, ir kritikuoja šios teorijos pirmtakus, Aristotelį ir Teofrastą. Iškalbos privalumai suskirstomi į būtinus (*ἀναγκᾶται*) ir papildomus (*ἐπιθετοί*). Būtiniais iškalbos privalumais Dionisijas laiko kalbos taisyklingumą, aiškumą, tinkamumą ir glaustumą. Likusios suskirstomos į tris grupes. Pirmoji – tai „pakylėtumas, gražbylostė, taurumas ir didybė“ (*De Thuc.* 22, 36); antroji – „įtampa, svoris, žadinantis mintį jausmas, stipri polemikinė dvasia, iš kurios atsiranda vadinamasis smarkumas“ (*De Thuc.* 23, 6); trečioji – „malonumas, įtaiga, žavesys ir panašūs privalumai“ arba „įtaiga, grakštumas, žavesys ir panašios vertybės“ (*Ad Pomp.* 3, 19)¹⁶. Papildomi privalumai kartkartėmis įvairavo, tačiau vis dėlto bent jau kai kurie iš jų buvo pageidautini kalboje, kuriai būdingas geras stilius. Ši Dionisijo Halikarnasiečio sistema vėliau buvo vystoma Aristido „Retorikoje“ ir Hermogeno veikalė „Apie idėjas“ (*Περὶ ἰδεῶν λόγου*)¹⁷.

Ciceronas grįžta prie keturių iškalbos privalumų teorijos, perimdamas Teofrasto privalumų klasifikaciją. Veikaluose „Apie oratorių“ (*De oratore*) ir „Oratoriuje“ (*Orator*) gana išsamiai aptariami visi iškalbos privalumai: *latini-*

tas, perspicuitas, ornatus, decorum. Pateikiama geros iškalbos koncepcija: „Pirmiausia reikia, kad mes kalbėtume taisyklinga ir švaria lotynų kalba, antra – aiškiai ir suprantamai, trečia – gražiai, ketvirta – tinkamai, tai yra, kad žodinė išraiška atitiktų turinio vertę“¹⁸. Abiejuose veikaluose dėstomos mintys panašios, tik šiek tiek perfrazuotos. Pirmajame akcentuojama puošnumo svarba (tą patvirtina ir teksto apimtis (*De Orat.* III, 148–170), kartu aprašomas ir stilius, metaforų vartojimas bei kompozicija: „Ar yra kas nors malonesnio protui negu puošni ir daili kalba, pilna išmintingų minčių ir rimtų žodžių“¹⁹; „Yra trys paprasto žodžio [rūšys], kuriomis oratorius naudojasi puošdamas ir gražindamas kalbą: tai neįprastas, naujas arba perkeltinės prasmės žodis“²⁰. Antrajame daugiausia dėmesio skiriama tinkamumui: „Mat kaip gyvenime, taip ir iškalboje nėra nieko sudėtingiau negu pamatyti tai, kas dera: tai greitai vadina *πρέπον*, o mes tai vadinsime tinkamumu (*decorum*); jo neįvertinant nusidedama ne tik gyvenime, tačiau dažniausiai ir poezijoje bei iškalboje; mat tai, kas pridera oratoriui, priklauso ne tik nuo minčių, bet ir nuo žodžių; visada visose iškalbos, kaip ir gyvenimo, vietose reikia apmąstyti, kas dera; atsižvelgti į dalykus, apie kuriuos kalbama, į asmenis ir tuos, kurie kalba, ir tuos, kurie klausosi“²¹.

¹⁸ <...> *primum, ut pure et Latine loquamur, deinde ut plane et dilucide, tum ut ornate, post ad rerum dignitatem apte et quasi decore; singularumque rerum praecepta cognoram.* (*De Orat.* I, 32, 144).

¹⁹ *Aut tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sentiis gravibusque verbis ornata oratio et polita?* (*De Orat.* I, 8, 31).

²⁰ *Tria sunt igitur in verbo simplici, quae orator adferat ad inlustrandam atque exornandam orationem: aut inusitatum verbum aut novatum aut translatum.* (*De Orat.* III, 38, 152–153).

²¹ *Vt enim in vita sic in oratione nihil est difficilius quam quid deceat videre. Πρέπον appellant hoc Graeci, nos dicamus sane decorum; de quo praeclare et multa praecipuntur et res est cognitione dignissima; huius ignorance non modo in vita sed saepissime et in poematis et in oratione peccatur. Est autem quid <...>.* (*Orat.* 21, 70).

¹⁵ Plg. George Kennedy, *The art of Rhetoric in the Roman World*, Princeton, New Jersey: Princeton university Press, 1972, 349.

¹⁶ Arvydas Pliučas, *Stiliaus teorijos Dionisijo Halikarnasiečio veikaluose, Literatūra* T. 43(3), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, 78.

¹⁷ Plg. George Kennedy, *Op. cit.*, 349.

Ciceronui ilgą laiką priskirta *Rhetorica ad Herennium* siūlo trilypę sistemą, kurią sudaro trys iškalbos privalumai, perimti iš Teofrasto iškalbos privalumų teorijos: kalbos grynumas ir lotyniškumas (kaip vienas privalumas), aiškumas ir puošnumas. Ketvirtoje *Rhetorica ad Herennium* knygoje rašoma: „<...> dabar turime apžvelgti, kokie dalykai privalomi tinkamai ir tobulai iškalbai“ (... *videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta*). Autorius išskiria tris dalykus, kurie turi būti priderinti prie oratoriaus būdo: kalbos elegantiškumas²² jos sudarymas²³ ir vertingumas²⁴. Galima pasakyti, kad *Rhetorica ad Herennium* siūlo savitą modifikuotą iškalbos privalumų sistemą, kurioje sąvoka *elegantia* atspindi *latinitas* ir *perspicuitas*, o *dignitas* apima *ornatus*. Ir nors šiame veikale nepateikiama jokių samprotavimų apie tinkamumą, kaip apie iškalbos privalumą, vis tik nurodoma, kad iškalboje turi atsispindėti elegancija, kompozicija ir vertingumas, kad ji būtų tinkama (*commoda*) ir tobula (*perfecta*).

Sunku tiksliai nustatyti iškalbos privalumų teorijos vietą bendrame antikinės retorikos kontekste. Nors ši teorija nebuvo taip gausiai ir nuosekliai perduodama kaip kiti retorikos

dalykai, vis tik ji buvo labai naudinga ir svarbi tiems, kurie turėjo savitą požiūrį į retorikos meną, siekdami nustatyti, kaip įvaldyti gerą iškalbą. Kvintilianas daug ką perėmė iš savo pirmtakų, ypač Aristotelio, Teofrasto ir Cicerono, tačiau nebuvo linkęs ir akiai jais sekti. Akivaizdi ir visiškai neabejotina Cicerono įtaka Kvintilianui. Tai atspindi dažnos Cicerono veikalų citatos, ir panašus ir dažnai visiškai sutampantis jų požiūris. Skiriasi tik tai, jog Ciceronui labiausiai imponuoja du iškalbos privalumai – puošnumas ir tinkamumas. Kvintilianas daugiau dėmesio skiria likusiems dviem privalumams – taisyklingumui ir aiškumui. Nors jis daug ką perima, tačiau labiau išplėtoja ir kiekvieną privalumą aprašo atskirai. Originali Kvintiliano teorija kompozicijos aspektu: pirmos knygos skyrelyje „Apie gramatiką“ aprašomas taisyklingumas, aiškumo ir puošnumo analizei skiriama aštunta knyga, o tinkamumas nukeliamas į vienuoliką. Apibendrinant būtų galima padaryti išvadą, jog Kvintiliano „Oratoriaus rengimas“ yra nepakeičiamas šaltinis antikinės ir šiuolaikinės retorikos, stilistikos ir pedagogikos tyrinėtojams. Be jo, būtų sunku suvokti iškalbos privalumų kilmės ir raidos istoriją bei visą antikinės retorikos paveikslą.

²² Kalbos elegantiškumas yra tai, kas padaro kalbą gryną ir aiškia. Jis susideda iš lotynų kalbos taisyklingumo ir aiškumo (*Elegantia est, quae facit, ut unum quidque pure et aperte dici videatur. Haec tribuitur in Latinitatem et explanationem*).

²³ Kalbos sudarymo (*compositio*) aptarimas veikale bet kokių požiūriu nėra pakankamas, nes tai yra tik šio būtino iškalbos elemento apibrėžimas: „Kalbos sudarymas yra žodžių sudėjimas, kuris padaro visas iškalbos dalis

vienodai tobulas“ (*Compositio est verborum constructio, quae facit omnes partes orationis aequaliter perpolitas*), ir tai yra tik iškalbos trūkumų išvardijimas, tai yra dažnų hiatų, besaikių aliteracijų, to paties žodžio kartojimų, homoteletonų ir hyperbatonų.

²⁴ Kalbos vertingumas yra tai, kas padaro kalbą puošnią, išdailindamas įvairumu. (*Dignitas est, quae reddit ornatam orationem varietate distinguens*).

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Aristoteles. 1914: *Aristotelis Ars Rhetorica*, ed. Adolphus Roemer, Lipsiae: Teubner.

2. Clarke M. L. 1953: *Rhetoric at Rome. A Historical survey*, London, 109–129.

3. Dilytė Dalia. Sud., 1991: *Antikos pedagogai. Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa.

4. Duff J. Wight. 1960: *A literary history of Rome*, London, 311–337.

5. Гаспаров М. А. 1972: *Цицерон и античная риторика*. Три трактата об ораторском искусстве, Москва, 7–72.
6. Kennedy George. 1972: *The Art of Rhetoric in the Roman world 300 B. C. – A. D. 300*, Princeton: Princeton University Press.
7. Koženiauskienė Regina. 2001: *Retorika. Iškalbos stiliстика*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
8. Kučinskienė Audronė. 2001: *Ciceronas: Idealaus oratoriaus paieškos*, *Literatūra* 43(3), 86–96.
9. Кузнецова Т. И., Стрелникова Ш. П. 1976: *Ораторское искусство в древнем Риме*, Москва: Наука, 174–206.
10. Кузнецова Т. И. 1963: *Очерки истории римской литературной критики*, Москва: Издательство Академии Наук, 152–190.
11. Lausberg Heinrich. 1990: *Handbuch der literarischen Rhetorik*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
12. M. Tullius Cicero. 1908: *M. Tullii Ciceronis ad C. Herennium libri quattuor de arte rhetorica*, ed. Gulielmus Friedrich, Lipsiae: Teubner.
13. M. Tullius Cicero. 1912: *M. Tullii Ciceronis opera rhetorica*, recognovit Gulielmus Friedrich, vol II, Lipsiae: Teubner.
14. Pliučas Arvydas. 2001: *Stiliaus teorijos Dionisijos Halikarnasiečio veikaluose*, *Literatūra* 43(3), 71–85.
15. Pliučas Arvydas. 1998: *Stiliaus teorija Dionisijo Halikarnasiečio veikaluose „Apie žodžių sudėstymą“*, Bakalauro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
16. Quintilianus. 1907: *M. Fabi Quintiliani Institutionis Oratoriae*, ed. L. Radermacher, libri I–VI, Lipsiae: Teubner.
17. Quintilianus. 1911: *M. Fabi Quintiliani Institutionis Oratoriae*, ed. L. Radermacher, libri VI–XII, Lipsiae: Teubner.
18. Theophrastus. 1910: *Theophrasti Peri λέξεως libri fragmenta*, ed. Augustus Mayer, Lipsiae: Teubner.
19. Тахо-Годи А. А. 1978: *Античные риторика*, Москва: Издательство Московского университета.

QUINTILIAN: ON THE VIRTUES OF ELOQUENCE

Rasa Valienė

Summary

In the *Institutio Oratoria* of Quintilian we find a presentation of a theory of the virtues of eloquence: purity of language (*latinitas*), clarity (*perspicuitas*), appropriateness (*aptum*) and ornament (*ornatus*). All of them were originated by earlier Greek philosophers Aristotle and Theophrastus. Later this theory was taken on and elaborated by Roman rhetoricians – Cicero and Quintilian. Aristotle in his *Rhetoric* explicitly identified three of the four virtues (*clarity, appropriateness and correctness*). Theophrastus created a theory of four virtues of eloquence (*correctness, clarity, appropriateness and ornament*). His system was adopted by most of others. Dionysius, however, developed the most complex system of virtues. He presented a theory of virtues, which were divided into necessary (purity of language, approp-

riateness, lucidity and brevity) and accessory ones. The accessory virtues were further subdivided into another three groups. *Rhetorica ad Herennium* offered a three fold system: *elegantia* (including both correctness and clarity), *compositio* (similar to appropriateness) and *diginitas* (similar to ornament). Basically, in almost all aspects being closer to Cicero (who continues the tradition of Theophrastus), Quintilian is more focused on his theory of eloquence. He discusses the virtues of eloquence very widely and deeply, step by step, drawing a number of examples and including the educational process of an orator. Above all, although the theory of four virtues of Quintilian has been influenced by Cicero, to some extent in general it does not claim originality and plays a paramount role in modern rhetorics, stylistic and pedagogy.

Gauta 2007-10-20
Priimta publikuoti 2007-12-06

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5,
LT-01513 Vilnius
El. paštas: rasjasv@yahoo.com

MARKAS FABIJUS KVINTILIANAS

Apie aiškumą

Aiškumas (*perspicuitas*) labiausiai atsiskleidžia vartojant žodžius, tačiau jo savitumą nėra paprasta suvokti. Mat pirmiausia jis suprantamas kaip kiekvieno dalyko savitas pavadinimas, kurį mes ne visada vartojame; juk vengiame bjaurių, nepadorių ir banalių [žodžių]. Mat banalus žodžiai neatitinka iškalbos ir oratorinio meno esmės. Kai kurie [oratoriai] paprastai suklysta; [norėdami] išvengti šio trūkumo, jie bijo vartoti žodžius, kurie yra įprasti, net jei yra būtina. Kaip antai anas žmogus, kuris, viešai sakydamas kalbą, bergždžiai kalbėjo apie „iberiškas žoles“ (*Ibericas herbas*), tik pats suprasdamas, ką turi galvoje, jei Severas Kasijus²⁵, išjuokdamas jo tuštybę, nebūtų nurodęs, kad jis turėjo omenyje aštuotę²⁶ (*spartum*). Nesuaprantu, kodėl oratorius manė, kad „žuvys, sukietėjusios jūros vandenyje“²⁷ (*duratos muria pisces*) [skamba] gražiau nei ta pati [frazė], kurios vengė. Tačiau ši savitumo rūšis, kai [oratorius] vartoja tikrus kiekvieno daikto pavadinimus, neturi jokio pranašumo, o tai, kas priešinga, yra trūkumas. Tai mūsų yra vadinama netinkamumu, o graikų – *ἄκορρο*. Kas tai yra, [rodo Vergilijaus posakis] – „tokio skausmo tikėtis“²⁸ (*tantum sperare dolorem*), arba Cicerono patobulinta [frazė] kalboje už Dolabelą,

²⁵ Cassius Severus – oratorius, gyveno Augusto laikais; 8 m. po Kr. ištremtas, 33 m. mirė tremtyje.

Kvintilianas giria šį oratorių už jo nepaprastą pašaipumą ir nuostabų literatūrinės kalbos subtilumą, tačiau kartu pažymi ir šio oratoriaus trūkumus – tam tikrą susierzinimą, kartumą ir irzlumą, kurie sumažina iškalbos vertę ir kartais net tampa juokingi (*Inst. Orat. X, 1. 117*).

²⁶ Stepių augalas, iš kurio vydavo virves, pindavo pirtines.

²⁷ Tikėtina, kad čia turima omenyje *salsamentum* – sūdyta žuvis.

²⁸ Verg., *A. IV*, 419.

į kurią aš atkreipiau dėmesį – „atnešti mirtį“ (*mortem ferre*), arba pasakymai, kuriuos dabar kai kurie giria – „žodžiai krito nuo kryžiaus“ (*de cruce verba ceciderunt*). Tačiau tai, kas netinkama, nebūtinai skatina netinkamumą, mat pirmiausia daugelis dalykų neturi [tinkamo] pavadinimo graikų ir lotynų kalba. Nes žodžiu *iaculari* yra sakoma ir apie tą, kuris sviedžia ietį (*iaculum*), ir apie tą, kuris [meta] kuolą (*sudem*) arba sunkiąją ietį (*pilum*), nes neturi jiems skirto pavadinimo. Ką reiškia *lapidare*, yra aišku, tačiau grumsto ar šukių metimas neturi pavadinimo. Todėl piktnaudžiavimas [žodžiais], [graikiškai] vadinamas *κατάχρησις*, yra būtinas. Metafora (*translatio*), kuri yra didžiausia iškalbos puošmena, taip pat taikoma dalykams [kurie nėra su jais susiję]. Todėl savitumas skirtas ne pačiam pavadinimui, bet reikšmei; jį reikia įvertinti ne klausia, bet suvokimu. Antruoju atveju savitumas reiškia daugelį dalykų, kurie turi tą patį pavadinimą; šis [originalus žodis], iš kurio atsirado kiti, yra laikomas savitu žodžiu. Pavyzdžiui, žodis *vertex* reiškia vandens sūkurį ar ką nors kita, kas yra sukama panašiu būdu. Vėliau dėl mados susisukti plaukus šis terminas įgavo kitą reikšmę – viršugalvį. Galiausiai atsiranda dar kita, tolimesnė reikšmė – viršukalnė, t. y. iškiliausia kalno vieta. Visi šie dalykai gali būti tiksliai vadinami *vertices*, tačiau savičiausia šio žodžio reikšmė yra pirmoji. Taip žuvis vadinamos *soleae* („sandalai“) ir *turdi* („strazdai“). Trečias savitumo atvejis nuo šio skiriasi; [jis atskleidžiamas] kai dalykas, bendras daugeliui kitų, kokiame nors viename [kontekste] turi specialų pavadinimą, kaip antai laidotuvių giesmė tinkamai yra vadinama *naenia* ir vado palapinė – *augurale*. Vėlgi pavadinimas, kuris yra toks pat ir kitiems dalykams pavadinti, maž-

tant savitai, priskiriamas kokiam vienam, kaip antai *Urbs* vartojame turėdami galvoje Romą, *venales* – tai, kas parduodama, *Corinthia* – dirbinius iš bronzos; nors, be Romos, yra ir kitų miestų, ir daug kitų [dalykų], kurie gali būti pavadinti *venales*, o be bronzos, yra ir korintietiško aukso, ir sidabro. Tačiau šiuose [žodžiuose] neįžvelgiama oratorių originalumo. Vis dėlto [žodžių savitumą] reikia labai vertinti ir jis paprastai yra giriamas, nes savitas posakis yra toks, už kurį nieko negali būti įspūdingiau, kai, pvz., Katonas pasakė, kad „Cezaris blavius prisidėjo prie Respublikos sugriovimo“ (*C. Caesarem ad evertendam rem publicam sobrium accessisse*)²⁹, arba kai Vergilijus kalbėjo apie „tylią giesmę“ (*deductum carmen*)³⁰, o Horacijus – „apie šaižią fleitą ir žiaurų Hanibalą“ (*acrem tibi Hannibalemque dirum*)³¹. Kai kurie šitam atvejui priskiria [tai], kad tinkamumo rūšis yra atsiradusi iš epitetų, pvz., [posakiuose] „saldaus nerūgusio vyno“³² ir „su baltais dantimis“³³ (*Dulcis musti et Cum dentibus albis*). Šią rūšį reikės aptarti kitoje vietoje. Žodžiai, kurie yra pavartoti perkeltine prasme, paprastai laikomi savitais. Tuo tarpu kai kada kai kurie žodžiai tam tikru atveju tampa saviti, pvz., Fabijus³⁴, [atsižvelgus į vieną] iš jo daugelio imperatoriškų privalumų, buvo pavadintas Delsėju (*Cunctator*).

Žodžiai, kurie reiškia daugiau negu pasako, gali būti matomi; jie turi būti priskirti aiškumui, nes padeda protui. Tačiau aš mieliau priskirčiau *ἔμφρασις*³⁵ prie iškalbos puošmenų,

²⁹ Suet., *Caes.* 53.

³⁰ Verg., *Ecl.* VI, 5.

³¹ Hor., *Carm.* I, 12. 1 et III, 6. 36.

³² Verg., *G.* I, 295.

³³ Verg., *G.* VII, 667 ir A. XI, 681.

³⁴ Fabius Maximus Cunctator (275 pr. Kr.–203 pr. Kr.) – Romos politikas ir karvedys. Penkis kartus buvo išrinktas konsulu ir du kartus diktatoriumi. Buvo vadinamas Kunktatoriumi (*Cunctator*) dėl delsimo taktikos, kuri išsekino Hanibalo pajėgas Antrajame pūnų kare.

³⁵ Gr. pakylėtumas, pabrėžtinumas, išraiškingumas.

mat jo paskirtis – padaryti dalyką ne šiaip suprantamą, bet dar labiau suprantamą.

Neaiškumas taip pat atsiranda vartojant pasenusius žodžius, pvz., jei kas nors ištyrinėjęs pontifikų komentarus, labai senas sutartis ir pasenusius autorius [veikalus] atrastų, iš ten surinktų tai, ko mes nesuprantame. Mat dėl to kai kurie siekia [igyti] išsilavinusių šlovę, kad atrodytų, jog jie vieninteliai tai žino. Žodžiai, kurie yra žinomi kai kuriuose regionuose arba artimesni menams, suklaidina, pvz., vėjas, vadinamas *Atabulus*³⁶, laivas, prikrautas maišų – *saccaria*, o nelaimė – kosietiška (*cosa-num*)³⁷. Šių žodžių reikia vengti [stovint] prieš teisėją, nežinantį jų reikšmių, arba juos reikia paaiškinti, kaip ir tokius, kurie yra vadinami homonimais; pvz., žodis *taurus* [gali būti nesuprantamas], nebent bus paaiškinta, ar tai yra gyvūnas, ar kalnas, ar žvaigždynas danguje, ar žmogaus vardas, ar medžio šaknis.

Tačiau yra daugiau kalbos struktūros bei dėstymo neaiškumų, ir tokių atvejų yra labai daug. Todėl [sakiny] neturėtų būti toks ilgas, kad nebūtų įmanoma sekti jo eigos, ir jo pabaiga neturėtų būti nukelta dėl [žodžių] perkėlimo ir besaikio hiperbatono³⁸ vartojimo. Iš jų dar blogesnis – žodžių sumaišymas, koks yra šioje eilutėje: „Slypinčias tokias uolas italai vadiną aukurais“ (*Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, aras*)³⁹. Įterpimas (kurį ir oratoriai, ir istorikai dažnai įdeda, kad viduryje kalbos įterptų kokią nors mintį) taip pat paprastai trukdo suprasti, nebent jis yra trumpas. Mat ir Vergilijus toje vietoje, kurioje aprašė kumeliuką, kai sakė: „Jis nebijo menko triukšmo“ (*Nec vanos horret strepitus*)⁴⁰, daug [pastabų]

³⁶ Karštas pietryčių vėjas, šitaip vadinamas Apulijoje.

³⁷ Kosas (*Cos*) – maža sala, viena iš sporadinių salų Egėjo jūroje, prie Karijos krantų.

³⁸ Žr. Quint., *Inst.* VIII, 6. 62.

³⁹ Verg., *A.* I, 109.

⁴⁰ Verg., *G.* III, 79.

įterpęs kita forma, jis grįžta [prie to paties] tik penktoje eilutėje: „Jei toli suskambo ginklai, tuomet jis nemoka stovėti vietoje“ (*Tum si quasonum procul arma dedere, stare loco nescit*)⁴¹.

Reikia vengti dviprasmybės – ir ne tik tos, apie kurios pobūdį anksčiau kalbėjau, kuri padaro suvokimą neaiškų, kaip antai: „Girdėjau, kad Chremetas primušė Damjaną“ (*Chremetem audivi percussisse Demean*), tačiau taip pat anos dviprasmybės, kuri, nors ir negali sujaukti minties, tačiau yra ydinga, pvz., jei kas nors sakytų: „Jis matė žmogų, rašantį knygą“ (*visum a se hominem librum scribentem*)⁴². Net jei akivaizdu, kad knyga parašyta žmogaus, [autorius] neteisingai sudarė sakinį ir padarė jį dviprasmišką tiek, kiek galėjo.

Kai kurie [oratoriai] vartoja daugybę nereikalingų žodžių. Kol jie nori išvengti įprasto iškalbos būdo, sužavėti grožio išraiškos, visa, ko nenori pasakyti [paprastu ir tiesiu būdu], apgaubia gausiu žodingumu; paskui aną [žodžių] virtinę su kita panašia sujungdami ir sumaišydami, išplečia daugiau negu galima pasakyti vienu įkvėpimu. Kiti taip pat įdeda daug triūso, kad šią blogybę puoselėtų; ir šis trūkumas nėra naujas, mat aš [skaitydamas] Titą Livijų sužinojau, jog buvo kažkoks iškalbos mokytojas, kuris mokė mokinius paslėpti tai, ką jie kalbėjo, vartodamas graikišką žodį *σκότισον* [uždenk]. Būtent iš čia kilo anas garsusis pagyrimas: „Jis tiek geresnis, kad aš nesupratau“ (*Tanto melior; ne ego quidem intellexi*). Kiti mėgdžioja glaustumą ir praleidžia žodžius, būtinus kalbos prasmės supratimui, [manydami], kad jiems pakanka žinoti, ką jie nori pasakyti; [jiems nesvarbu], kiek [tai] yra suprantama kitiems. O aš galėčiau pasakyti gerai apgalvotą

kalbą, kurią klausytojas suprastų savo igimtu savybių dėka. Kai kurie tą pačią klaidą padaro klaidingai sukeisdami iškalbos figūras. Pačios blogiausios [figūros] yra *ἀδιανόητα*, tai yra, kai žodžių reikšmė yra aiški, tačiau turi paslėptą prasmę, pvz., „Kai yra atvestas akklasis palei keliją stovėti“ (*Cum ductus est caecus secundum viam stare*), taip pat tas, kuris savo kūną kandziodamas sužalojo, [filosofų] mokyklose yra nusakomas [šiais žodžiais] – „Ant savęs gulėjo“ (*supra se cubasse*). Tokie [posakiai] yra laikomi išradingais, drąsiais ir aiškiais [atsiradę] iš dviprasmiškumo ir daugelį jau užkrėtė įsitikinimas, kad tai, ką reikia aiškinti, jie mano esant pasakyta elegantiškai ir sumaniai. Tačiau kai kuriems klausytojams tai, ką jie suprato, jiems teikia malonumo, jie jaučia pasitenkinimą savo įžvalgumu ir džiaugiasi taip, tarsi jie ne būtų išgirdę, bet būtų sugalvoję [patys].

Mums [mano nuomone] pirmasis privalumas yra aiškumas – tinkami žodžiai, teisinga [žodžių] tvarka, ne per daug ištestos išvados, nieko nei per mažai, nei per daug. Šitai kalba bus priimtina išsilavinusiems ir aiški neišsilavinusiems. Tokios yra iškalbos taisyklės. Mat kokiū būdu reikia aiškiai pateikti dalykus, aptarėme aiškindami [kalbos] išdėstymą. Panašus būdas yra [taikomas] visose [kalbos dalyse]. Nes jei kalbėsime ne mažiau negu reikia, ne per daug, tinkamai išdėstę ir suskirstę, kalba bus aiški ir suprantama net ir neatidžiai besiklausantiems; to paties reikia laikytis [teismo] posėdyje, [nes] teisėjas ne visada yra toks akylas, kad pats išsklaidytų abejones ir kalbos tamsai suteiktų kažkokią savo supratimo šviesą, tačiau, jeigu dalykas nebus labai aiškus, jis bus priverstas dažnai apmąstymais nutolti nuo to, apie ką kalbama, kad jo kalba, net jeigu to nesiekia, apšviestų protą kaip saulė akis. Todėl reikia rūpintis ne tuo, kad galėtų suprasti, o tuo, kad negalėtų visiškai nesuprasti. Dėl to mes taip pat dažnai kartojame tai, ką, mūsų manymu, tie, kurie tiria bylas, nepakankamai

⁴¹ *Ibid.*, 79–83.

⁴² Dviprasmybė atsiranda dėl klaidingai sudarytos lotyniškos konstrukcijos: „Jis matė žmogų, rašantį knygą“, o ne „knygą, rašančią žmogų“.

[gerai] supranta: „Ši byla, išdėstyta neaiškia [kalba], yra, be abejonės, mūsų kaltė, todėl perisime prie paprastesnių ir bendresnių žodžių“; kartais mes manome, kad ne geriausiai padarėme tai, kas geriausiai pasidaro savaime.

Apie puošnumą

O dabar pereinu prie puošnumo (*ornatus*), kuriame, be abejonės, oratorius sau gali leisti daugiau nei kitose iškalbos dalyse. Kadangi taisyklingai ir aiškiai sakančių kalbą atlygis yra menkas, tau gali atrodyti, kad [oratoriaus kalba] labiau stokoja trūkumų negu turi koki nors didelį privalumą. Galima pagalvoti, kad medžiagos suradimas yra užduotis, įveikiama ir nepatyrusiems, o išdėstymas reikalauja minimalaus mokslo; ir jei yra kokių nors įmantresnių menų, dažniausiai jie yra slepiami, kad yra menai; pagaliau visa tai reikia priskirti vien tik bylų naudingumui. Tačiau tas, kuris sako kalbą, įdirbiu ir [kalbos] puošnumu pats save pristato, kitais atvejais jis siekia mokytų [žmonių] [palankaus] sprendimo, o šiuo atveju – ir liaudies pagyrimo. Ciceronas Kornelijaus byloje⁴³ kovojo ne tik galingais, bet ir efektingais ginklais; jis neapsiribojo vien tikta įrodinėjimu [teisėjui], kalbėjo ne tik naudinga, bet ir aiškia lotynų kalba, todėl romėnų tauta savo susižavėjimą ne tik šūksniais, bet ir plojimais išreiškė. Iš tiesų aukštas stilius, iškilmingumas, elegantiškumas ir įtaigumas sukėlė ovacijas. Tokia neįprasta šlovė nebūtų lydėjusi kalbančiojo, jei kalba būtų buvusi kasdienė ir panaši į kitas. Tačiau, aš manau, kad tie, kurie čia buvo, nesuprato, ką jie darė, ir plojimai kilo ne iš jų laisvos valios ir ne jų sprendimu, tačiau jie tarsis neteko proto ir nežinodami, kokioje vietoje buvo, atsiliespė į šį džiaugsmo protrūkį. Ta-

⁴³ Ciceronas *Pro Cornelio* byloje gina liaudies tribūną Gajų Kornelijų.

čiau šis iškalbos puošnumas bylai nemažai padeda. Nes tie, kurie maloniai klausosi, atkreipia daugiau dėmesio ir lengviau įtiki, dažnai juos apima džiaugsmas, o kartais būna pagauti susižavėjimo. Mat ir ginklai akyse sukelia kažkokią baimę, ir žaibai mus ne taip smarkiai sukrėstų, jei mes justume tik jų jėgą ir mūsų negąsdintų blyksnis. Teisingai Ciceronas viename laiške Brutui tokiais žodžiais rašė: „Manau, kad iškalba, kuri nesukelia susižavėjimo, neverta tokio vardo“ (*Nam eloquentiam quae admirationem non habet nullam iudico*)⁴⁴. Aristotelis taip pat mano, kad labiausiai reikia siekti to paties, t. y. [klausytojų palankumo]⁴⁵.

Vis dėlto šis puošnumas (dar pakartosiu) turėtų būti vyriškas, drąsus ir iškilmingas; jis neturėtų siekti moteriško lengvumo ir apgaulingos spalvos, jis turėtų švytėti jėga ir stiprumu. Tačiau tiesa yra tai, kad, nors šioje svarbiausioje [iškalbos] dalyje yra trūkumų, artimų privalumams, tie, kurie naudojami trūkumais, jiems suteikia privalumų pavadinimą. Todėl tegul niekas iš sugadintų [oratorių] nesaiko, kad aš esu priešiškas puošniai kalbantiems. Aš neneigiu, kad šis privalumas egzistuoja, tačiau aš jo nepriskiriu aniems [oratoriams]. Argi aš galėčiau laikyti tą žemę labiau išpuoselėtą, kurioje man kas nors parodytų lelijas, žibuokles, plukes ir trykštančius šaltinius, negu tą, kurioje gausus derlius arba vynmedžiai apsunkę nuo vaisių? Argi aš teikčiau pirmenybę nenašančiam vaisių platanui ir nugenėtoms mirtomis negu guobai su apsvyniojusiais vynuogienojais ir derlingiems alyvmedžiams? Tegu turtingi visa tai turi! Tegu! Kas būtų, jei jie nieko kita neturėtų? Ar jokie grožio nereikia vedantiems vaisių [augalams]? Kas galėtų paneigti? Savo medžius aš pasodinsiu tam tikra tvarka ir tam tikrais tarpais. Kas gali būti gra-

⁴⁴ Citatos vieta nežinoma.

⁴⁵ Arist., *Rhet.* III, 2. 5.

žiau už išdėstymą penktainio pavidalu, kuris, iš kokios pusės bepažiūrėsi, yra visada taisyklingas? Tačiau čia taip pat yra ir naudos, mat [augalai] vienodai gauna iš žemės drėgmės. Alyvmedžių kylančias aukštyn viršūnes aš apkarpyčiau žirklėmis, dėl to jie išsiskleis ir tuoj pat gausiomis šakomis vaisių atneš. Dailėsnis arklys, kurio papilvė yra standi, tačiau jis ir greitesnis. Gražus yra savo išvaizda atletas, kurio pečius išlavino pratybos, jis taip pat yra labiau pasirengęs kovai. Tikras grožis niekada nėra atskiriamas nuo naudos. Tačiau tai atskirti užtenka paprastos [nuovokos].

Labiau verta pastebėti, kad šis puošnumas privalo būti pajavairintas [pasirinkta] medžiaga. Kadangi pradėsiu nuo skirstymo (*divisio*), turiu pasakyti, kad ne tos pačios [puošnumo formos] tinka proginėms, svarstomosioms ir teisminėms kalboms. Juk ana rūšis yra skirta pasirodymui ir siekia vien klausytojų palankumo, dėl to atskleidžia visus iškalbos menus ir parodo iškalbos puošmenas ne tam, kad regėtų pinkles pergalei pasiekti, bet kad siektų vienintelio tikslo – garbės ir šlovės. Todėl [oratorius] tarsi prekybininkas leis, kad [klausytojai] atidžiai apžiūrėtų ir ištyrinėtų, kas jo posakiuose yra populiaru, žodžiuose – gražu, figūrose – malonu, metaforose – didinga, išdėstyme – apgalvota. Nes sėkmė yra svarbi jam pačiam, o ne bylai. Tačiau kur yra svarstomas klausimas, ten vyksta ir tikra kova, o galutinė vieta skirta šlovei. Be to, nedera nerimauti dėl žodžių, kai kalbama apie daugybę labai svarbių dalykų. Tai nereiškia, kad šiose [kalbose] nereikia jokio puošnumo, tačiau puošnumas turėtų būti glaustesnis, rimtesnis ir ne toks akiavaizdus, o ypač jis turi atitikti temą. Nes ir įtikinėdamas senatas pasako kai ką pakiliau, tauta – aistringiau, o teisminėse kalbose valstybės reikalus ir mirties nuosprendį nagrinėjančios bylos reikalauja rūpestingesnio iškalbos stiliaus. Bet privačiam patarimui ir vos kele-

tui, kaip dažnai atsitinka, svarbių bylų labiau derės paprasta ir nesukelianti rūpesčių kalba. Argi ne gėda reikalauti nustatyto periodų ilgumo, reikšti emocijas, kad lašai krinta ar lieti prakaitą, kad vergą atgautum?

Bet grįžkime prie reikalo. Kadangi iškalbos puošnumas, kaip ir aiškumas, pasireiškia tiek pavieniuose žodžiuose, tiek žodžių junginiuose, apsvarstykime, ko reikalauja atskiri ir ko sujungti žodžiai.

Mat nors labai teisingai sakoma, kad aiškumas labiau reikalauja tiesioginę prasmę turinčių [žodžių], puošnumas – perkeltinę, turėtume žinoti, kad tai, kas yra netinkama, negali būti puošnu. Tačiau nors dažniausiai labai daug žodžių turi tą pačią reikšmę, tai yra vadinama sinonimais (*συνωνυμία*), vieni [žodžiai] yra dailėsniai, gražesni, malonesni, melodingesni už kitus. Nes kaip skiemenys, sudaryti iš skambesnių raidžių, tampa gražesni, taip žodžiai, sudaryti iš melodingesnių skiemenų ir turintys pakylėtumo, yra malonesni ausiai. Kaip jungiami skiemenys, taip atsiranda ir [žodžių] junginiai, kad susijungę geriau skambėtų. Tačiau žodžių vartojimas yra skirtingas. Nes žiauriems dalykams [papasakoti] labiau tinka šiurkštūs ausiai žodžiai. Apskritai geriausi iš paprastų žodžių yra laikomi tie, kurie arba yra reikšmingiausi arba maloniausiai skambantys. Padorūs žodžiai yra visada veiksmingesni už nešvankius ir niekada išsilavinusio [žmogaus] kalboje nebus vartojami nepadorūs žodžiai. Aiškūs ir pakilūs žodžiai turi būti pasirenkami atsižvelgiant į temą. Kas vienur – didinga, kitur gali būti pompastiška. Žodžiai, kurie yra pernelyg paprasti didingiems dalykams [nusakyti], atrodo tinkami ne tokiems reikšmingiems dalykams. Tačiau kaip puikioje kalboje paprastesnis žodis yra tarsi žvilganti dėmė, lygiai taip pat didingas ir elegantiškas žodis nesiderina prie paprastos kalbos ir atrodo sugadintas, nes tam pa iškilus lygioje kalboje. <...>

Puošnus stilius yra tas, kuris yra aiškesnis ir įtikinamesnis. Pirmiausiai jis skirtas išreikšti tam, ką nori pasakyti [oratorius], o toliau – tam, kas iškalbai suteikia gražumo, ir ką tiesiogine prasme gali pavadinti išdailinimu. Todėl tarp kalbos puošmenų turėtume įterpti *ἐνάργεια*, kurią paminėjau kalbėdamas apie pasakojimo (*narratio*) taisykles⁴⁶; mat aiškumas arba, kaip kiti vadina, vaizdingumas yra geriau nei skaidrumas, nes anas [savaime] yra matomas, o pastarasis tam tikru būdu pats save parodo. Didelis privalumas yra aiškiai ir tiksliai nusakyti [dalykus], apie kuriuos kalbame, kad atrodytų, jog yra matomi. Kalba neatlieka visų savo funkcijų ir nedaro poveikio taip, kaip turėtų, jei ji skirta tiktai ausims, ir jei oratorius tarsi teisėjas mano, jog dalykus, apie kuriuos kalba, turi tik papasakoti, o ne išreikšti ir parodyti proto akimis. <...> Daugiausia šioje srityje, kaip ir kitose, pasižymi Ciceronas. Ar yra kas nors labiau sugebantis sukurti vaizdą taip, kaip [Ciceronas], kai jis sakė [kalbą] prieš Verį: „Pasirėmęs ant kranto stovėjo romėnų tautos pretorius, apsiavęs sandalais su purpuriniu apsiaustu ir iki kulnų siekiančia moteriška toga“ (*Stetit soleatus praetor populi Romani cum pallio purpureo tunicaque talari muliercula nixus in litore*)?⁴⁷ Atrodo, kad jis ne tik mato vaizduojamus dalykus – ir vietą, ir aprangą, bet ir iš tam tikrų detalių, kurios nebuvo paminėtos, sukuria vaizdą. Man atrodo, kad aš tikrai matau [jo] veidą, akis, gėdingas abipuses viliones, ir tų, kurie dalyvavo, tylų pasibaurėjimą bei baikščių gėdą. Tuo tarpu paveikslas, kurį bandome pavaizduoti, yra sukuriamas iš daugelio detalių, kaip kad tos pačios [Cicerono kalbos] prabangios puotos aprašyme (nes juk visų puošnumo privalumų supratimui pakanka vieno pavyzdžio): „Man atrodė, kad mačiau vienus įeinančius, kitus išei-

nančius, kai kuriuos svirduliuojančius nuo vyno, kitus žiovaujančius po vakarykščio lėbavimo. Žemė buvo nešvari nuo vyno, nuklota apvytusiais vainikais ir žuvų ašakom“ (*Videbar videre alios intrantes, alios vero exeuntes, quosdam ex vino vacillantes, quosdam hesterna ex potatione oscitantes. Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis et spinis cooperta piscium*). Ką daugiau galėjo pamatyti tas, kuris būtų įjėjęs? Šitaip kyla susigraudinimas dėl užgrobtų miestų. Tas, kuris sako, kad valstybė yra užkariauta, be abejonės, apima viską, ką tik tokia nelaimė gali paliesti, tačiau ši trumpa žinia ne taip paveikia jausmus. Vis dėlto, jei atskleisi tai, kas slypi viename žodyje, pasirodys po namus ir šventyklas pasklidusios liepsnos, griūvančių stogų trenksmas ir vienas kažkoks garsas, susidėjęs iš skirtingų šauksmų, pakrikęs vienu bėgimas, tvirtas kitų laikymasis prie saviškių paskutiniam apsikabinimui, vaikų ir moterų klyksmai ir likimo ligi šios dienos beprasmiškai išsaugoti seniai; tuomet namų ir šventyklų plėšimas, išnešančių ir gabančių grobį bėgiojimas, supančiųjų vedimas priešais pagrobėją, motinos bandymai išsaugoti savo vaiką, ir jei kur nors yra didesnė nauda, ten vyksta aršesnė kova. Mat nors, kaip pasakojau, miesto sugriovimas apima visa tai, tačiau ne taip svarbu nusakyti visumą negu viską [smulkiai išdėstyti]. Mes pasieksime dalykų aiškumą, jeigu jie bus panašūs į tiesą, dargi galime pridėti [nebuvusius įvykius], kurie paprastai nutinka. Tokį pat aiškumą galime pasiekti pasakodami apie įvykius: „Kraupi baimė kratė mano kūną, šaltas kraujas stingo iš baimės“ (*Mihi frigidus horror membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis*)⁴⁸; „išsigandusios motinos spaudė prie krūtinės vaikus“ (*Trepidat matres pressere ad pectora natos*)⁴⁹.

⁴⁶ Quint., *Inst.* IV, 2. 63.

⁴⁷ Cic., *Ver.* V, 86.

⁴⁸ Verg., *A.* III, 29.

⁴⁹ *Ibid.* VII, 518.

Tačiau šio didžiausio privalumo pobūdis, mano manymu, yra pats lengviausias. Įsižiūrėkime į prigimtį ir sekime ją. Visa iškalba yra susijusi su [mūsų] gyvenimo veikla ir kiekvienas [žmogus] priskiria sau tai, ką girdi, o pro tai labai lengvai priima tai, ką supranta.

Apie tinkamumą

Įgijus rašymo ir mąstymo gebėjimą, tai aprašyta ankstesnėje knygoje, ir taip pat kalbos iš anksto nepasiruošus [talentą], jei aplinkybės reikalauja, kita užduotis yra tinkamai (*aptum*) pasakyti kalbą; šį [tinkamumą] Ciceronas⁵⁰ laiko ketvirtuoju iškalbos privalumu, kuris, mano nuomone, yra pats svarbiausias. Mat kadangi iškalbos puošmenos yra įvairios ir gausios bei dera viena su kita, jei nebus pritaikytos prie aplinkybių ir [susijusių] asmenų, jos ne tik nepagražins iškalbos, bet taip pat sugadins bei pakreips į priešingą pusę [kalbos] argumentų poveikį. Juk kokia nauda yra [iš to], kad žodžiai yra lotyniški, vaizdingi, išpuošti kalbos figūromis bei ritmais, jeigu jie nėra priderinti prie žodžių, kuriais siekiame paveikti teisę ir suformuoti nuomonę. [Kokia bus nauda], jei aukštą iškalbos stilių taikysime nereikšmingose bylose, žemą ir paprastą – svarbiose, džiaugsmingą – liūdnose, švelną – įnirtingose, grasinantį – [reikalaujančiose] pasigailėjimo, nuolankų – [kupinose] aistros, rūstų ir nuožmų – maloniose bylose? Kaip brangenybėmis, perlais ir ilgu drabužiu, kurie yra moterų puošmena, yra sugadinami vyrai, [taip] moterų nepuošia triumfo apdaras, už kurį nieko negali būti garbingesnio. Šią temą Ciceronas trumpai apžvelgia trečioje „Apie oratorių“ knygoje⁵¹, [nors jis negali visko išdėstyti], tačiau nepraleidžia [esmės] sakydamas: „Ne kiekvienai

bylai, ne kiekvienam klausytojui, ne kiekvienam oratoriui, ne bet kokioms aplinkybėms tinka vienas iškalbos stilius“ (*Non omni causae neque auditori neque personae neque temporis congruere orationis unum genus*). Maždaug tą patį trumpai pasako „Oratoriuje“⁵². Tačiau tame veikale Liucijus Krasas, kai kalba žymiausiems oratoriams ir labiausiai išsilavinusiems žmonėms, mano, kad pakanka šią temą tik paminėti išmanantiems. Ir Ciceronas kreipdamasis į Brutą teigia, kad jam šie [dalykai] yra žinomi, ir dėl to jis trumpiau apie juos pasakoja, nors ši tema yra plati ir išsamiai nagrinėjama filosofų. Mes pradėjome mokytis iškalbos ne tik žinančius [iškalbos pagrindus], bet ir tuos, kurie mokosi, todėl dera aptarti šią temą plačiau.

Dėl to pirmiausia mums reikia žinoti, koks stilius tinka teisėjui, siekiant įgyti palankumą, siekiant pamokyti, sujaudinti, ko kokioje kalbos dalyje turime siekti. Taigi mes nevertosime nei senų, perkeltinės reikšmės, išgalvotų žodžių įžangoje, dėstydami ir pateikdami argumentus, nei periodų, sujungtų nuostabiu dailumu, kai bylą reikės padalyti ir suskirstyti į dalis; mes vengsime prastos, šnekamosios, nerišlios kalbos, kalbos pabaigoje nešluostysime ašarų juokais, kai situacija reikalaus pasigailėjimo. Mat visos puošmenos vartojamos ne tiek pačios dėl savęs, kiek dėl reikalo, kuriam yra taikomos, ir aplinkybių; nesvarbu, ką kalbėti, bet svarbu – kokioje vietoje. Tačiau [kaip]

⁵² Cic., *Orat.* XXI. 71. „Ne kiekviena padėtis, pareigos, autoritetas, amžius, vieta, laikas arba klausytojas turi būti aptarinėjami toje pačioje iškalbos dalyje, nes reikia apgalvoti, ką dera [sakyti pasakojant] apie gyvenimą, ką – apie dalyką, apie kurį dabar svarstoma, ir ką apie asmenis, kurie kalba ir kurie klausosi. (*Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas nec vero locus aut tempus aut auditor omnis eodem aut verborum genere tractandus est aut sententiarum semperque in omni parte orationis ut vitae quid deceat est considerandum; quod et in re de qua agitur positum est et in personis et eorum qui dicunt et eorum qui audiunt.*)

⁵⁰ Cic., *De Orat.* III, 10. 37.

⁵¹ *Ibid.* III, 4. 210.

visa tai tinkamai pasakyti, priklauso ne tik nuo iškalbos rūšies, tai susiję ir su medžiagos suradimu (*inventio*). Mat jei tokią didelę reikšmę turi žodžiai, kiek labiau [svarbesni turi būti] patys dalykai? Kaip juos reikia įvertinti, mes aptarėme [šio veikalo] atskirose vietose.

Reikia stropiai mokyti, jog tinkamai kalbą sako tas, kuris apsvarsto ne tik, kas naudinga, bet ir kas dera. Ir aš gerai suprantu, kad šie [dalykai] yra dažniausiai susiję. Mat tai, kas tinka, paprastai yra naudinga; ir ne kuo kitu labiau yra įprasta palenkėti teisėjų sielas į savo pusę, arba, jei [veiksmas] krypsta į priešingą pusę, jų nuomonę pakeisti. Tačiau kartais ir šie [dalykai] nesiderina. Kiek tik kartų kovos, naudą nulems tai, kas tinka. Mat kas nežino, jog niekas labiau nebūtų padėjęs Sokratą išteisinti, jeigu būtų buvusi gynybai panaudota teisminė iškalba ir paprasta kalba būtų palenkusi teisėjų sielas, o pats nusikaltimas būtų buvęs stropiai atmestas? Tačiau tokia įvykių eiga jam, be abejo, atrodė ne tokia garbinga, dėl to jis kalbėjo kaip tas, kuris jam skirtą bausmę laikė didžiausia garbe. Mat išmintingiausias žmogus labiau norėjo, kad likęs jo gyvenimas pasibaigtų, negu kad praeitų pro šalį. Ir nors jį jo laikotarpio žmonės nelabai suprato, jis išsaugojo save palikuonių vertinimui, mažai tepraradęs, o paskutiniaisiais gyvenimo metais įgijo visų amžių šlovę. Nors Lisijas⁵³, kuris buvo laikomas iškiliausiu to meto oratoriumi, jam

pateikė raštu ginamąją kalbą, jis jos atsisakė, nors ją laikė gera, tačiau jam ji buvo ne itin tinkama. Iš šio vieno pavyzdžio akivaizdu, kad ne įtikinimo, bet gero kalbėjimo tikslą reikia išsaugoti iškalboje, tuo tarpu [kartais] įtikinėjimas būna negarbingas. Šis būdas nepadėjo išteisinti Sokrato, bet tai yra svarbiau, jis šiam [žmogui] buvo naudingas. Mes irgi naudojames šiuo skirstymu labiau pagal bendrą kalbėjimo įprotį negu pagal pačias kalbos taisykles, kad atskirtume naudą ir tinkamumą. Iš tiesų Scipijonas Afrikietis⁵⁴ Vyresnysis, kuris labiau norėjo pasitraukti iš tėvynės negu susikauti dėl savo nekaltumo su niekingu liaudies tribūnu, atrodo, priėmė nenaudingą sprendimą⁵⁵. Arba Publijus Rutilijus⁵⁶ nežinojo, kokią naudą galėjo įgyti, kai pasinaudojo beveik sokratiška gynimo [kalbos] rūšimi arba kai labiau panoro likti tremtyje, nors Sulos⁵⁷ [įsakymu] buvo kviečiamas grįžti. Šie [vyrai] manė, kad reikia nepaisyti šių menkų dalykų, kuriuos kiekvienas paprastas [žmogus] laiko naudingais, jei juos lyginame su dorybe, dėl to jie buvo išaukštinti neblėstančios amžių šlovės. Nebūkime mes tokie niekingi, kad tai, ką šloviname, laikytume nenaudingais [dalykais]. Tačiau šis skirtumas retai pasitaiko; kita vertus, jis, kaip jau minėjau, bus naudingas ir tinkamas bet kokio pobūdžio bylose. Tačiau yra dalykų, kurie visiems, visada ir visur bus tinkami, būtent elgtis ir kalbėti garbingai, nes nie-

⁵³ Lisijas (440–380 m. pr. Kr.) – garsus Atėnų logografas, Sokrato amžininkas, atikizmo atstovas. Parašė per 400 kalbų, išliko tik 23 kalbos ir 11 fragmentų.

Šiame veikle Kvintilianas jį laiko nepaprastu savo paprastumu, vadina jį *subtilis et elegans*, laiko žaviu pavyzdžiu oratoriui, mokančiu aiškiai dėstyti kalbą (*docere*), pabrėžia lengvą ir subtilų jo stilių (Quint. *Inst. Orat.* IX, 4. 17). Be to, Kvintilianas pažymi, jog šį oratorių galima palyginti labiau su tyru šaltiniu negu su plačia upe (*puro fonti quam magno flumine propior*) (Quint. *Inst. Orat.* III, 8. 5).

⁵⁴ Scipio Africanus Maior gimė 236 m. pr. Kr., buvo romėnų karvedys, nugalėjęs Hanibalą pūnų kare.

⁵⁵ Jis buvo neteisingai apkaltintas kyšio paėmimu iš karaliaus Antiocho. Žr.: L, *Ab Urbe Cond.* XXXVIII, 51, 56.

⁵⁶ Publius Rutilius Rufus (158 m. pr. Kr.–78 m. po Kr.) – romėnų filosofas, stoikas, oratorius, politikas, istorikas, kilęs iš Rutilijų giminės.

Cic., *De Orat.* I, 53. 227.

⁵⁷ Lucius Cornelius Sulla Felix (138–78 m. pr. Kr.) – romėnų generolas ir Romos diktatorius. Buvo žinomas tiesiog kaip Sula. Pravarde *felix* — laimingasis — įgijo vėliau dėl savo legendinės sėkmės, kai ėjo karo vado pareigas.

kam ir niekur nedera elgtis ir kalbėti gėdingai. Ne tokie svarbūs dalykai, kurie užima tarpinę padėtį, dažniausiai būna tokie, kad vieni juos pripažįsta, kiti – ne; nuo oratoriaus, laiko, vietos ir bylos priklauso, ar jie yra labiau

ar mažiau pripažįstami, ar atmestini. Kai kalbame apie svetimus arba apie savus dalykus, reikia atskirti, kas yra tinkama ir netinkama, kad suprastume, jog daugelis dalykų nedera nei vieniems, nei kitiems.

*Versta iš: Quintilianus, Institutio oratoria.
Edidit Ed. Bonnell. Vol II, Lipsiae: in aedibus
B. G. Teubneri, 1911, p. 48–62, 187–190.
Vertė Rasa Valienė*